

UDK: 338.48:502.131.1(497.16)
 Originalni naučni rad
 Primljen: 10.04.2026.
 Prihvaćen: 22.05.2026.

BUDVA IZMEĐU TURIZMA I ODRŽIVOSTI: ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA

Silvana Đurašević¹, Milan Liješević²

Apstrakt

Ovaj rad analizira nivo održivosti turističkog razvoja u Budvi kroz primenu seta ekonomskih, ekoloških, fizičkih i sociokulturnih indikatora u okviru Evropskog sistema indikatora održivosti turizma (ETIS). Cilj istraživanja je da se utvrdi u kojoj meri trenutni obim i intenzitet turističkih aktivnosti doprinose ili narušavaju održivi razvoj destinacije, uz korišćenje statističkih izvora i anketnog uvida u stavove lokalnog stanovništva o izazovima prekomernog turizma u Budvi. Rezultati pokazuju da je Budva suočena sa izraženim problemom prekomernog turizma, što se ogleda u rastu cena i sezonskim disbalansima, degradaciji prirodnog i urbanog prostora, opterećenju infrastrukture, kao i smanjenju kvaliteta života lokalnog stanovništva. Ekološki indikatori ukazuju na smanjen i preopterećen kupališni prostor i pritisak na prirodne resurse, dok sociokulturni aspekti upućuju na eroziju lokalnog identiteta i autentičnosti destinacije. Istraživanje potvrđuje da aktuelni model turističkog razvoja prelazi granice nosivog kapaciteta i zahteva hitnu implementaciju mera koje bi uskladile ekonomske koristi sa principima dugoročne održivosti i otpornosti destinacije uz primenu efektivnog destinacijskog menadžmenta.

Ključne reči: održivost, indikatori održivosti, otporni turizam, destinacijski menadžment, budva

JEL: Z32, Q56

¹ Silvana Đurašević, redovni profesor, Fakultet za turizam, Podgorica, Crna Gora, E-mail: silvana.djurasevic@unimediterran.net, ORCID ID: 0009-0004-1255-6644

² Milan Liješević, mr, Fakultet za turizam, Podgorica, Crna Gora, E-mail: milan.ljesevic@fbt-budva.me, ORCID ID: 0009-0002-3887-024

Uvod

Savremene tendencije u turizmu godinama unazad počivaju na agendi održivog razvoja. Svetska turistička organizacija UNWTO je održivi razvoj pozicionirala kao najvažniji cilj koji je potrebno doseći. Međutim, održivost i njeno uspostavljanje predstavljaju izazov za destinacijski menadžment jer je veoma često u direktnoj vezi sa problemom ograničenog priliva investicija. Fenomen prekomernog turizma postao je globalno prepoznat i sa njim se suočavaju brojne turističke destinacije. Intenzivna turistička aktivnost utiče na kvalitet života lokalnog stanovništva, pritisak na infrastrukturu, degradaciju životne sredine i gubitak autentičnosti prostora. U tom kontekstu, postaje ključno percipirati postojeće modele razvoja i uspostaviti sistem indikatora održivosti koji mogu pomoći razumevanju i upravljanju ovim procesima. Budva kao ključna destinacija crnogorskog turizma, decenijama unazad se suočava sa problemima uspostavljanja održivog turističkog razvoja.

Uprkos značajnom ekonomskom doprinosu koji turizam donosi lokalnoj zajednici, Budva se sve više suočava sa negativnim posledicama prekomernog turističkog opterećenja. Rast broja turista i nekontrolisana urbanizacija budvanske obale rezultirali su narušavanjem prirodnih resursa što se jasno uočava kroz infrastrukturnu preopterećenost, narušen kulturni identitet, kao i kroz porast nivoa zagađenja mora i kopna. Sve navedeno nedvosmisleno ostavlja značajan uticaj na kvalitet života lokalnog stanovništva.

U ovom istraživanju kao sekundarni izvori korišćeni su relevantni naučni radovi i publikacije iz oblasti održivog razvoja turizma kako bi se postavio okvir i definisao pregled dosadašnjih istraživanja sa sličnom tematikom. Takođe, sekundarni izvori omogućili su da se rezultati iz primarnog istraživanja na adekvatan način interpretiraju. Podaci za primarno istraživanje prikupljeni su iz baza podataka preduzeća i organa lokalne samouprave, kao i iz zvaničnih statističkih izveštaja koji su dostupni za preuzimanje. Obrada prikupljenih podataka sprovedena je kroz Microsoft Excel i IBM SPSS 25.0 softver.

Predmet ovog rada je ocena održivosti turističkog razvoja Budve kroz sistematsku primenu odabranih ekonomskih, ekoloških, fizičkih i sociokulturnih indikatora. Takođe, rad se dodatno naslanja na rezultate anketnog istraživanja koji se odnose na ocenu uticaja prekomernog turizma na kvalitet života lokalnog stanovništva Budve. Osnovni cilj istraživanja je da se identifikuju ključne dimenzije pritiska koje nastaju usled visokog obima i sezone koncentracije turističkih aktivnosti, te da se proceni u kojoj meri aktuelni model razvoja ostaje u okvirima nosivog kapaciteta destinacije. Iako su međunarodna istraživanja prekomernog turizma i indikatora održivosti relativno

razvijena, u kontekstu Crne Gore uočava se ograničen broj empirijskih radova koji na integrisan način mere održivost turističkih destinacija kroz više grupa indikatora. U tom smislu, ovaj rad nastoji da doprinese boljem razumevanju uticaja turističkog opterećenja na prostor, resurse i lokalnu zajednicu, kao i da pruži osnovu za efikasnije odlučivanje u destinacijskom menadžmentu.

Polazeći od postavljenog cilja, istraživanje se oslanja na dve ključne pretpostavke. Prva pretpostavka je da Budva pokazuje znake neujednačene održivosti kada se posmatra kroz Evropski sistem indikatora održivosti (ETIS), pri čemu ekonomska dimenzija turističkog razvoja ostvaruje izraženije rezultate u odnosu na ekološku i sociokulturnu. Druga pretpostavka je da sezonalnost predstavlja jedan od ključnih ograničavajućih faktora održivog razvoja turizma u Budvi, jer generiše kratkotrajno, ali intenzivno opterećenje prostora, resursa i infrastrukture, uz istovremeno stvaranje strukturnih disbalansa tokom godine.

Rad se sastoji iz dva ključna dela. U prvom delu rada predstavljen je pregled literature iz predmetne oblasti. U drugom delu rada prikazuju se rezultati istraživanja odnosno merenja indikatora održivosti na nivou Budve kao turističke destinacije, kao i ključni nalazi ankete o uticaju prekomernog turizma na kvalitet života lokalnog stanovništva u Budvi.

Pregled literature

Održivi razvoj predstavlja agendu svih vodećih turističkih destinacija u svetu. Osim toga, savremena naučna paradigma razvoja turizma neminovno počiva na principima održivosti, koji podrazumeva integraciju ekonomskih ciljeva sa socijalnom pravednošću i ekološkim integritetom. Održivi urbani turizam zahteva prevazilaženje pukog rešavanja problema „prekomernog turizma“ i usmeravanje ka dubljem razumevanju tenzija između kvaliteta života lokalnog stanovništva i zahteva globalnog tržišta (Aall & Koens, 2019).

Prekomerni turizam predstavlja fenomen u kojem broj posetilaca premašuje ekološke, socijalne i infrastrukturne kapacitete destinacije, dovodeći do narušavanja njene održivosti (UNWTO, 2018). Iako turizam može značajno doprineti ekonomskom razvoju, prekomerna koncentracija turista u ograničenom prostoru proizvodi negativne eksterne efekte, uključujući degradaciju životne sredine, narušavanje kvaliteta života stanovnika i smanjenje iskustvene vrednosti same destinacije (Dodds & Butler, 2019).

U mediteranskim primorskim destinacijama, prekomerni turizam se najčešće ispoljava kroz jaku sezonalnost, prostorni pritisak, prekomernu potrošnju resursa i opterećenje komunalne infrastrukture (Peeters et al., 2018). Evropski sistem indikatora održivosti (ETIS) predstavlja mehanizam koji omogućava

kvantifikaciju ovih pritisaka, praćenje trendova i identifikaciju zona rizika (European Commission, 2016).

Jedan od ključnih instrumenata za operacionalizaciju održivosti je nosivost kapaciteta (*carrying capacity*). Ovaj koncept prema klasičnim definicijama (Butler, 1980), predstavlja prag iznad kojeg dolazi do degradacije resursa i opadanja zadovoljstva posetilaca. U tom kontekstu, definisanje preciznih indikatora održivosti postaje imperativ za destinacijski menadžment. Za precizno operacionalizovanje i praćenje održivosti, Evropska komisija razvila je Evropski sistem indikatora za turizam (ETIS), koji predstavlja standardizovani alat za upravljanje destinacijama (European Commission, 2013). ETIS omogućava destinacijama da svoje performanse prate kroz sistem indikatora podeljenih u četiri ključne kategorije: upravljanje destinacijom, ekonomski uticaj, socijalni i kulturni uticaj, te uticaj na životnu sredinu (European Commission, 2016). Ovaj sistem je posebno značajan jer omogućava destinacijskim menadžerima da pravovremeno identifikuju kritične tačke pritiska i da na osnovu objektivnih podataka, a ne samo percepcije, donesu odluke o zaštiti lokalnih resursa i zajednice.

Studija u Sfranbolu (Türker et al., 2024) koristi specifične indikatore poput infrastrukturnog pritiska, saobraćajnog zagušenja i ekološke štete kako bi izmerila realno prekoračenje kapaciteta, potvrđujući da objektivni pritisak na prostor direktno korelira sa negativnom percepcijom lokalne zajednice.

Efikasan destinacijski menadžment više se ne može fokusirati isključivo na promociju i marketing, već mora preuzeti ulogu koordinatora javnih i privatnih interesa. Destinacijski menadžment mora biti proaktivan u smanjenju iritacije stanovnika, jer kvalitet života zajednice deluje kao kritični medijator održivosti (Mihalić & Kuščer, 2022). Kada menadžment zakaže, kao što je često slučaj kod velikih manifestacija (Moisescu et al., 2019), dolazi do narušavanja socijalnog tkiva destinacije, što dugoročno degradira turistički proizvod. Integrisani pristup podrazumeva da se ekonomski faktori (Kim et al., 2020) stalno sučeljavaju sa socijalnim troškovima, čime se osigurava demokratičnost razvoja.

U novijoj literaturi, pored održivosti, sve veći značaj zauzima koncept otpornog turizma. Otpornost predstavlja sposobnost destinacije da apsorbuje šokove – bilo da su oni ekonomski, klimatski ili socijalni – i da ih nakon njih reorganizuje zadržavajući svoju osnovnu strukturu i funkciju (Hall et al., 2018). Destinacije koje primenjuju ETIS okvir i redovno prate indikatore nosivosti kapaciteta, grade veći stepen otpornosti, jer su sposobne da predvide negativne trendove prekomernog turizma i adaptiraju svoje strateške planove kako bi osigurale

dugoročnu stabilnost i očuvanje regionalne ravnoteže. Kratkoročni pritisci prekomernog turizma često testiraju ovu otpornost, destinacije koje nemaju razvijene mehanizme adaptacije i jasne granice kapaciteta postaju ranjive, što dovodi do regionalne polarizacije i ekonomske nestabilnosti.

Metodologija

Kako bi se u potpunosti ostvario cilj istraživanja i obezbedila poverljivost nalaza, rad polazi od jedne glavne i jedne pomoćne hipoteze koje usmeravaju izbor indikatora i način interpretacije rezultata. Na osnovu analize i testiranja postavljenih hipoteza, obrađena je kvantitativna analiza održivosti Budve kao turističke destinacije.

H1 (glavna hipoteza): Turistička destinacija Budva pokazuje znake neujednačene održivosti prema Evropskom sistemu indikatora održivosti – ETIS, pri čemu ekonomski aspekt dominira nad ekološkim i sociokulturnim.

H2 (pomoćna hipoteza): Sezonalnost predstavlja ključni ograničavajući faktor održivog razvoja turizma u Budvi.

Istraživanje je koncipirano kao kvantitativna analiza održivosti turističkog razvoja Budve, zasnovana na merenju i interpretaciji održivosti u okviru ETIS pristupa, uz dopunu primarnim podacima prikupljenim kroz anketno istraživanje. Ovakva kombinacija omogućava da se održivost sagleda dvostruko: (1) putem statističkih pokazatelja koji opisuju opterećenje prostora, resursa i infrastrukture; (2) kroz percepciju lokalnog stanovništva o uticaju turizma na kvalitet života i lokalni identitet. U skladu sa prethodno navedenim, u radu su primenjene sledeće metode:

- merenja indikatora održivosti – ekonomski, ekološki, fizički i sociokulturni, kao osnova za procenu stanja i identifikaciju kritičnih tačaka opterećenja;
- analiza sezonalnosti – kroz pokazatelje koncentracije turističkog prometa
- anketno istraživanje – radi identifikacije ključnih izazova prekomernog turizma i njihovog uticaja na kvalitet života lokalnog stanovništva.

Za potrebe merenja indikatora korišteni su sekundarni podaci iz javno dostupnih izvora i interni podaci jedinica lokalne samouprave. Kao osnovni izvor, iskorišćeni su podaci Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT, kojima su pridruženi interni podaci jedinica lokalne samouprave i lokalnih preduzeća nadležnih za pojedine segmente infrastrukture i upravljanja prostorom, sa ciljem

preciznijeg izračunavanja posmatranih indikatora. Primarni podaci prikupljeni su putem anketnog upitnika, sa namerom da se kvantifikuju stavovi lokalnog stanovništva o ključnim posledicama turističkog opterećenja.

Obrada sekundarnih podataka i izračunavanje indikatora sprovedeni su putem softvera Microsoft Excel, dok je statistička analiza i obrada anketnih podataka urađena kroz IBM SPSS 25.0.

Ograničenja istraživanja odnose se na dostupnost i uporedivost podataka za pojedine indikatore, kao i na obim anketnog uzorka i moguću pristrasnost uzorkovanja usled načina distribucije upitnika. Ipak, kombinacija indikatora i anketnih nalaza obezbeđuje relevantnu osnovu za identifikaciju kritičnih aspekata održivosti i formulisanje preporuka za destinacijski menadžment.

Rezultati analize i diskusija

Jedan od osnovnih alata u merenju nivoa razvoja i upravljanja turističkom destinacijom predstavljaju indikatori održivosti. Cilj je da se kroz sistematsko prikupljanje i analizu podataka utvrdi u kojoj meri turizam utiče na ekonomiju, životnu sredinu i društvo u celini. U tom kontekstu, Evropski sistem indikatora održivosti turizma (ETIS) omogućava sveobuhvatan okvir za procenu i praćenje održivosti destinacija, uz poređenje sa preporučenim referentnim vrednostima.

Primenom ETIS modela na primeru turističke destinacije Budva, moguće je identifikovati snage i slabosti postojećeg sistema upravljanja turizmom, te ukazati na područja koja zahtevaju unapređenje. U nastavku su prikazane grupe indikatora koji obuhvataju opšte, ekonomske i ekološke aspekte održivosti.

Opšti indikatori održivosti

Da bi se identifikovale ključne snage i slabosti postojećeg sistema upravljanja turizmom u turističkoj destinaciji Budva, u ovom radu je primenjen Evropski sistem indikatora održivosti turizma (ETIS). Navedeni okvir omogućava sistematičnu i uporedivu procenu održivosti destinacije kroz analizu ekonomskih, ekoloških i sociokulturnih aspekata turističkog razvoja, što je od posebnog značaja u destinacijama sa visokim intenzitetom turističke aktivnosti.

U tom kontekstu, u nastavku rada analizirani su opšti indikatori održivosti, koristeći podatke o broju turističkih dolazaka, prosečnoj dužini boravka i sezonalnosti turističke potražnje. Ovi indikatori predstavljaju osnovu za procenu opterećenja destinacije i omogućavaju sagledavanje razvojnih trendova koji mogu ukazivati na pojavu i intenzitet prekomernog turizma.

Tabela 1 -Opšti indikatori održivosti

Indikator	Referentna vrednost		Jedinica mere	Rezultat	
Broj dolazaka turista		<500k	Broj		848,515
		500k – 1M			
		>1,000,000			
Prosečna dužina boravka		>5	Dana		7,8
		3-5			
		< 3			
Sezonalnost poseta		<50%	%		55,40%
		>70%			
		50-70%			

Izvor – obrada autora

Tabela 1 prikazuje rezultate merenja opštih indikatora održivosti u turističkoj destinaciji Budva. Analiza pokazuje da je broj turističkih dolazaka u 2024. godini dostigao veoma visok nivo (848.515), što ukazuje na intenzivnu turističku tražnju. Prema zvaničnim statističkim podacima, Budva je u istoj godini ostvarila 32,5% ukupnih turističkih dolazaka u Crnoj Gori, što potvrđuje njen dominantan položaj u nacionalnom turističkom sistemu, ali istovremeno ukazuje i na potencijalno povećano opterećenje destinacije.

Podaci o prosečnoj dužini boravka preuzeti su iz istraživanja sprovedenog za potrebe Nacionalne turističke organizacije Crne Gore (NTOCG), prema kojem je u Budvi tokom 2023. godine prosečna dužina boravka iznosila 7,8 dana. Ova vrednost predstavlja pozitivan indikator sa ekonomskog aspekta, budući da duži boravak turista doprinosi većoj potrošnji i stabilnijim prihodima u destinaciji.

Međutim, analiza sezonalnosti turističke potražnje ukazuje na jedan od ključnih strukturnih problema turističkog razvoja Budve. Više od 50% turističkih dolazaka ostvaruje se u periodu od juna do septembra, što ukazuje na izraženu vremensku koncentraciju turističke aktivnosti. Ovakva sezonska neravnoteža predstavlja negativan indikator sa stanovišta održivosti, jer doprinosi povećanom pritisku na infrastrukturu, životnu sredinu i lokalnu zajednicu tokom vršnih meseci, što je jedna od ključnih karakteristika prekomernog turizma.

Važno je napomenuti da se analizirani podaci o sezonalnosti odnose isključivo na turističke dolaske u kolektivnom smeštaju, s obzirom na to da podaci o mesečnim kretanjima turista u individualnom smeštaju nisu javno dostupni. I pored ovog ograničenja, dobijeni rezultati pružaju relevantan uvid u osnovne

trendove i ukazuju na potrebu za uravnoteženijim modelom turističkog razvoja Budve.

Ekonomski indikatori održivosti

Analiza ekonomskih indikatora održivosti turističke destinacije Budva suočava se sa značajnim metodološkim ograničenjima, pre svega zbog nedostupnosti detaljnih i javno dostupnih podataka na nivou opštine. Iz tog razloga, precizno izračunavanje pojedinih ekonomskih indikatora moguće je isključivo u okviru podataka koji su dostupni iz zvaničnih statističkih izvora na nacionalnom nivou, kao i iz internih evidencija jedinica lokalne samouprave koje nisu u potpunosti dostupne javnosti.

S obzirom na to da Budva predstavlja jednu od ekonomski najznačajnijih turističkih destinacija u Crnoj Gori, u radu se polazi od pretpostavke da bi vrednosti ekonomskih indikatora na nivou Budve, ukoliko bi bili dostupni, bile približne nacionalnim pokazateljima, uz određene varijacije uslovljene intenzitetom turističke aktivnosti.

Tabela 2: Ekonomski indikatori održivosti

Indikator	Referentna vrednost		Jedinica mere	Rezultat	
Udeo turizma u BDP-u		<40%	%		7,7 (Monstat) 24,5 (WTTC)
		40-70%			
		>70%			
Zaposlenost u turizmu		<30%	%		10,41
		30-60%			
		>60%			
Prosečna potrošnja po turistu		>150€	€ / turista		137,1
		80-150€			
		<80€			

Izvor – obrada autora

U Tabeli 2 prikazani su rezultati merenja ekonomskih indikatora održivosti. Poseban izazov u analizi predstavlja utvrđivanje učešća turizma u bruto domaćem proizvodu, imajući u vidu da je, prema metodologiji Monstat-a, turizam statistički obuhvaćen kroz delatnosti pružanja usluga smeštaja.

Ovakvo metodološko rešenje ne obuhvata ukupne indirektne efekte turizma, zbog čega je učešće turizma u BDP-u iskazano na nivou od 7,7%.

Kako bi se dobila potpunija slika ekonomskog značaja turizma, u analizu su uključeni i podaci Svetskog saveta za turizam i putovanja (WTTC), prema kojima je učešće turizma u BDP-u Crne Gore znatno veće. Iako su navedeni podaci zasnovani na različitim metodologijama, oba izvora ukazuju da se turizam, posmatrano kroz ovaj indikator, nalazi u takozvanoj „zelenoj zoni“, što ukazuje na relativno uravnotežen ekonomski uticaj turizma. Ovi nalazi su posebno relevantni za Budvu, kao destinaciju sa izraženom turističkom specijalizacijom.

Kada je reč o zaposlenosti u turizmu, zvanični podaci za 2024. godinu pokazuju da je u delatnostima pružanja usluga smeštaja, hrane i pića na nivou Crne Gore bilo zaposleno 26.797 lica, što čini 10,41% ukupne zaposlenosti. Iako podaci na nivou opštine Budva nisu javno dostupni, s obzirom na koncentraciju turističkih kapaciteta i usluga, može se pretpostaviti da je udeo zaposlenih u turizmu u Budvi znatno izraženiji nego na nacionalnom nivou.

Dodatni uvid u kvalitet zaposlenosti u turizmu pružaju podaci o zaradama. Prosečna bruto zarada u delatnostima pružanja usluga smeštaja, hrane i pića iznosila je 1.028 eura, što je nešto više u odnosu na prosečnu bruto zaradu na nivou Crne Gore (1.011 eura). U neto iznosu, odnos zarada iznosio je 832 prema 820 eura, u korist navedenih delatnosti. Na osnovu ovog indikatora može se zaključiti da se turizam, sa ekonomskog aspekta, takođe, nalazi u zelenoj zoni, uz napomenu da rezultate treba tumačiti sa oprezom zbog postojećih metodoloških ograničenja.

Poslednji analizirani ekonomski indikator odnosi se na prosečnu potrošnju po turisti. Prema podacima Nacionalne turističke organizacije Crne Gore za 2023. godinu, prosečna dnevna potrošnja turista iznosila je 137,1 euro. Prema referentnim vrednostima ETIS indikatora, ovaj rezultat svrstava Crnu Goru, a posredno i Budvu kao njenu najznačajniju turističku destinaciju, u žutu zonu, što ukazuje na prostor za unapređenje ekonomskih efekata turizma kroz povećanje kvaliteta ponude i strukture turističke potrošnje.

Ekološki indikatori

Merenje ekoloških indikatora održivosti u turističkoj destinaciji Budva predstavlja značajan izazov, pre svega zbog odsustva egzaktnih i javno dostupnih podataka. Za potrebe ove analize, korišćeni su podaci interne evidencije DOO „Vodovod i kanalizacija Budva“ o mesečnoj potrošnji vode na teritoriji opštine, u kombinaciji sa statistikom o ostvarenim noćenjima turista.

Na osnovu ovih podataka moguće je izvršiti približni proračun dnevne potrošnje vode po turisti, što omogućava procenu ekološkog opterećenja destinacije tokom sezone i van sezone.

Tabela 3 -Ekološki indikatori održivosti

Indikator	Referentna vrednost	Jedinica mere	Rezultat
Potrošnja vode po turisti	<200	l/dan/turista	828
	200-400		
	>400		
Potrošnja energije po turisti	<10	kWh/dan/turista	32kWh
	10-20		
	>20		

Izvor – obrada autora

Tabela 3 pokazuje da potrošnja vode po turisti u Budvi tokom najintenzivnijeg dela sezone (jun–septembar) iznosi oko 828 litara dnevno. Ova vrednost značajno premašuje preporučenu granicu i svrstava Budvu u crvenu zonu održivosti. Analiza pokazuje da tokom pojedinih meseci van sezone dnevna potrošnja vode po turisti dostiže i preko 2.000 litara, što ukazuje na visoku neefikasnost korišćenja vodenih resursa i na značajan pritisak na lokalnu komunalnu infrastrukturu.

Važno je napomenuti da podaci Vodovoda Budva nisu potpuno precizni, jer deo utrošene vode nije evidentiran usled gubitaka na mreži i neprijavljenih vodomera. Ipak, i približni podaci dovoljno jasno ukazuju na strukturalni problem efikasnosti vodnih resursa u destinaciji.

Kada je reč o potrošnji električne energije po turisti, rezultati pokazuju prosečnu potrošnju od 32 kWh dnevno. Ovaj indikator izračunat je na osnovu ukupne godišnje potrošnje električne energije u Budvi i broja ostvarenih noćenja turista. Visoka energetska potrošnja dominantno je uslovljena sezonskim intenzitetom turističkog prometa i velikim brojem turista koncentrisanih u letnjim mesecima, što ukazuje na potrebu za boljom energetsom efikasnošću i upravljanjem resursima tokom vršnih perioda.

Sociokulturni indikatori održivosti

Analiza sociokulturnih indikatora održivosti u turističkoj destinaciji Budva oslanja se na dva izvora podataka: anketnom istraživanju lokalnog stanovništva i podacima koje je Turistička organizacija Budva (TOB) objavila u vezi broja kulturnih događaja i manifestacija organizovanih tokom 2023. godine. Ovi

indikatori pružaju uvid u uticaj turizma na lokalnu zajednicu i kulturni život destinacije.

Tabela 4: Sociokulturni indikatori održivosti

Indikator	Referentna vrednost		Jedinica mere	Rezultat	
Zadovoljstvo lokalnog stanovništva turizmom		>70%	% pozitivnih odgovora		43,40
		50-70%			
		<50%			
Broj kulturnih događaja godišnje		>20	broj		~150
		10-20			
		<10			

Izvor – obrada autora

Tabela 4 prikazuje rezultate merenja sociokulturnih indikatora. Anketom je utvrđeno da je 43,4% ispitanika izrazilo pozitivno mišljenje o turističkom razvoju Budve, na Likertovoj skali od 1 do 5. Ova vrednost ukazuje da zadovoljstvo lokalnog stanovništva turizmom nije visoko, te da se destinacija po ovom indikatoru nalazi u crvenoj zoni održivosti. Rezultati su indikativni za identifikaciju potencijalnih oblasti u kojima je potrebno unapređenje komunikacije sa lokalnom zajednicom i bolje upravljanje efektima turizma.

S druge strane, podaci TOB-a pokazuju da je tokom 2023. godine u Budvi organizovano oko 150 kulturnih i zabavnih događaja, što značajno premašuje preporučenu referentnu vrednost (>20). Ovaj indikator svrstava Budvu u zelenu zonu ukazuje na visok nivo kulturne aktivnosti i mogućnosti za sociokulturnu interakciju turista i lokalne zajednice.

Kombinovana analiza ova dva indikatora ukazuje na dvojaku sliku: s jedne strane, turizam doprinosi bogatoj kulturnoj ponudi i aktivnosti destinacije, ali s druge strane zadovoljstvo lokalnog stanovništva je relativno nisko, što signalizira potrebu za unapređenjem upravljanja efektima turizma na zajednicu i sociokulturnu održivost Budve.

Na osnovu analize opštih, ekonomskih, ekoloških i sociokulturnih indikatora održivosti za turističku destinaciju Budva, može se zaključiti da destinacija pokazuje kontrastne rezultate. Ekonomski indikatori ukazuju na relativno stabilan doprinos turizma BDP-u i zaposlenosti, dok je prosečna potrošnja turista umerena. S druge strane, ekološki indikatori, posebno potrošnja vode i energije po turistima, otkrivaju značajan pritisak na resurse tokom vršnih meseci, što svrstava Budvu u crvenu zonu održivosti. Sociokulturni indikatori pokazuju

da, iako je broj kulturnih događaja visok, zadovoljstvo lokalnog stanovništva turističkim razvojem je nisko. Kombinovano, ovi rezultati ukazuju da turizam u Budvi, iako ekonomski značajan, stvara izražene ekološke i sociokulturne pritiske, što je karakteristično za fenomen prekomernog turizma i signalizira potrebu za uravnoteženijim pristupom održivom razvoju destinacije.

Uticaj prekomernog turizma na kvalitet života lokalnog stanovništva Budve

Kako bi se rezultati merenja ETIS indikatora dopunili socijalnom dimenzijom održivosti, sprovedeno je anketno istraživanje lokalnog stanovništva u Budvi. Fokus ankete je bio na proceni izraženosti problema prekomernog turizma kroz prizmu zadovoljstva kvalitetom života u Budvi, percepcije uticaja prekomernog turizma na kvalitet života i usklađenost aktuelnog turističkog razvoja sa principima održivog turizma. Sve varijable su merene Likretovom skalom (1-5), pri čemu deskriptivni pokazatelji služe kao početni uvid u dominantne stavove ispitanika pre provere odnosa varijabli.

Tabela 3- Deskriptivna statistika

	Problema prekomernog turizma	Zadovoljstvo kvalitetom života u Budvi	Ocena uticaja prekomernog turizma na kvalitet života	Ocena usklađenosti trenutnog razvoja sa održivim turizmom
Valid N	52	52	52	52
Missing	0	0	0	0
Mean	3.69	2.90	2.27	2.06
Median	4.00	3.00	2.00	2.00
Std. Deviation	.981	1.015	1.012	.998

Izvor – obrada autora

Deskriptivna statistika ukazuje na jasnu tendenciju da ispitanici prepoznaju prekomerni turizam kao izražen problem i istovremeno imaju negativan stav prema održivosti aktuelnog razvoja. Prosečna vrednost procene izraženosti problema prekomernog turizma iznosi $M = 3,69$ ($SD = 0,981$), uz medijanu $Md = 4$, što upućuje da većina ispitanika problem procenjuje kao izražen. Nasuprot tome, zadovoljstvo kvalitetom života u Budvi je umereno do niže ($M = 2,90$; $SD = 1,015$; $Md = 3$), što sugerise neutralno do blago nezadovoljno vrednovanje životnih uslova tokom perioda intenzivne turističke aktivnosti.

Dodatno, prosečna ocena uticaja prekomernog turizma na kvalitet života $M = 2,27$ ($SD = 1,012$; $Md = 2$), što ukazuje da ispitanici taj uticaj dominantno doživljavaju kao negativan. Najniža prosečna vrednost zabeležena je kod ocene usklađenosti turističkog razvoja sa održivim turizmom ($M = 2,06$; $SD = 0,998$; $Md = 2$), što upućuje da ispitanici u proseku smatraju da aktuelni razvoj nije u skladu sa principima održivosti.

Tabela 6- Pouzdanost skale „Indeks adekvatnosti infrastrukture“ (Cronbach's α)

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.702	.737	4

Izvor – obrada autora

U cilju operacionalizacije infrastrukturne dimenzije uticaja turizma, konstruisan je kompozitni Indeks adekvatnosti infrastrukture kao prosek četiri stavke (ocena infrastrukturnih kapaciteta, parking kapaciteta, saobraćajne infrastrukture i komunalne infrastrukture). Pouzdanost skale testirana je *Cronbach*-ovim koeficijentom alfa i pokazala je prihvatljivu unutrašnju konzistentnost ($\alpha = .702$; 4 stavke; $N = 52$). Prosečna međustavkovna korelacija iznosila je .411, dok su korigovane *item-total* korelacije bile u rasponu .405-.628, što upućuje na to da svaka stavka značajno doprinosi ukupnom indeksu. Analiza „ α if item deleted“ nije ukazala na potrebu eliminacije stavki, iako bi izbacivanje stavke o komunalnoj infrastrukturi marginalno povećalo α (.717), zadržana je zbog sadržajne relevantnosti u kontekstu održivosti destinacije.

Tabela 4- Korelaciona analiza

		Problem prekomernog turizma	Zadovoljstvo kvaliteta života u BD	Uticaj prekomernog turizma na kvalitet života	Uticaj implementacija inicijativa za održivi turizam	infra_index
Spearman's rho	Correlation Coefficient	1.000	-.214	-.156	.095	-.155
	Sig. (2-tailed)	.	.128	.269	.501	.272
	N	52	52	52	52	52

Zadovoljstvo kvalitetom života u BD	Correlation Coefficient	-.214	1.000	.381**	.284*	.273*
	Sig. (2-tailed)	.128	.	.005	.041	.050
	N	52	52	52	52	52
Uticaj prekomernog turizma na kvalitet života	Correlation Coefficient	-.156	.381**	1.000	.046	.213
	Sig. (2-tailed)	.269	.005	.	.744	.130
	N	52	52	52	52	52
Uticaj implementacije inicijativa za održivi turizam	Correlation Coefficient	.095	.284*	.046	1.000	.350*
	Sig. (2-tailed)	.501	.041	.744	.	.011
	N	52	52	52	52	52
infra_index	Correlation Coefficient	-.155	.273*	.213	.350*	1.000
	Sig. (2-tailed)	.272	.050	.130	.011	.
	N	52	52	52	52	52

Izvor – obrada autora

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

U Tabeli 7 prikazani su rezultati Spirmanove korelacije između percepcije prekomernog turizma, zadovoljstva kvalitetom života, ocene uticaja prekomernog turizma, ocene uticaja implementacije inicijativa za održivi turizam i indeksa infrastrukture (N = 52). Utvrđena je statistički značajna

pozitivna povezanost između zadovoljstva kvalitetom života i ocene uticaja prekomernog turizma na kvalitet života, $\rho = .381$, $p = .005$, što ukazuje da ispitanici sa većim nivoom zadovoljstva kvalitetom života imaju tendenciju da uticaj prekomernog turizma ocenjuju manje negativno. Takođe, zadovoljstvo kvalitetom života pokazuje statistički značajnu pozitivnu povezanost sa ocenom uticaja implementacije inicijativa za održivi turizam $\rho = .284$, $p = .041$, što i ukazuje da ispitanici sa većim zadovoljstvom kvalitetom života u većoj meri prepoznaju i potencijalne pozitivne efekte inicijativa usmerenih ka održivosti. Dodatno, ocena uticaja implementacije inicijative za održivi turizam je pozitivno povezana sa infrastrukturnim indeksom, $\rho = .350$, $p = .011$, što sugerise da bolja percepcija infrastrukturne adekvatnosti prati veće poverenje u efekte mera/inicijativa održivog turizma.

Konačno, uočena je granično značajna pozitivna povezanost između indeksa infrastrukture i zadovoljstva kvalitetom života, $\rho = .273$, $p = .050$, što ukazuje da infrastruktura može predstavljati jedan od mehanizama kroz koje turističko opterećenje utiče na doživljaj kvaliteta života. Nasuprot tome, percipirana izraženost problema prekomernog turizma nije pokazala statistički značajne korelacije sa ostalim posmatranim varijablama ($p > .05$).

Indikatori održivosti u odnosu na stavove lokalnog stanovništva

U skladu sa ETIS pristupom, održivost destinacije ne može se ocenjivati isključivo na osnovu opštih statističkih pokazatelja, već je neophodno uključiti i socijalnu dimenziju tj. stavove i percepcije lokalne zajednice. Prema konceptu prekomernog turizma, kritično je upravo pitanje u kojoj meri intenzivna turistička aktivnost narušava kvalitet života stanovnika i generiše pritiske na prostor, infrastrukturu i resurse. Iz tog razloga, rezultati anketnog istraživanja lokalnog stanovništva u ovom radu koriste se kao dopuna i objašnjenje nalaza dobijenih merenjem indikatora održivosti (ETIS).

Merenje opštih indikatora pokazalo je da Budva u 2024. godini beleži visok broj dolazaka i izraženu sezonsku koncentraciju, pri čemu se 55,40% dolazaka ostvaruje u periodu jun-septembar. Ovakva vremenska koncentracija predstavlja strukturni rizik održivosti, jer kratkotrajno intenzivira pritisak na infrastrukturu i javni prostor, kao i na lokalno stanovništvo. Istovremeno, u anketi se percipira izraženost problema prekomernog turizma pojavljuje kao relevantna tema u stavovima ispitanika, što je u skladu sa indikatorskim nalazom da se opterećenje destinacije smanji u letnjim mesecima. U interpretativnom smislu, sezonalnost je ovde mehanizam koji povezuje indikatorsku dijagnozu sa socijalnim efektima: što je veća koncentracija

turističke aktivnosti, to je verovatnije da će lokalna zajednica osećati više gužve, ograničenu dostupnost prostora i pad kvaliteta svakodnevnice.

ETIS nalazi o sezonalnosti i visokom intenzitetu dolazaka implementiraju pojačano opterećenje infrastrukturnih kapaciteta u letnjim mesecima. Da bi se infrastrukturna dimenzija kvantifikovala na nivou percepcije lokalnog stanovništva, u anketi je konstruisan indeks adekvatnosti infrastrukture kao prosek četiri stavke (ocena infrastrukturnih kapaciteta, parkinga, saobraćajne i komunalne infrastrukture). Test pouzdanosti pokazao je prihvatljivu unutrašnju konzistentnost, što opravdava korišćenje kompozitnog indeksa kao jedinstvene mere infrastrukturne adekvatnosti. Dobijeni rezultat je analitički važan sa ETIS merenjima jer pokazuje da infrastruktura nije sporedan aspekt prekomernosti, već jedan od ključnih kanala kroz koje se turistički pritisak materijalizuje u kvalitet života. U prilog tome, uočena je granično značajna pozitivna povezanost između infrastrukturnog indeksa i zadovoljstva kvalitetom života, što ukazuje da bolja percepcija infrastrukturne adekvatnosti prati viši nivo subjektivnog blagostanja stanovništva.

Ekološki indikatori ukazuju na izraženo resursno opterećenje: potrošnja vode po turisti u najintenzivnijem delu sezone iznosi oko 828 l/dan/turista, dok potrošnja električne energije po turisti iznosi oko 32 kWh/dan/turista. Ove vrednosti značajno premašuju referentne pragove i svrstavaju Budvu u „crvenu zonu“ ekološke održivosti. Iako anketa ne meri direktno tehničke parametre potrošnje vode/energije, njena uloga u ovoj analizi je da pokaže socijalni odjek resursnih pritisaka: povećano opterećenje komunalnih sistema u sezoni uobičajeno prati pad kvaliteta javnih usluga i niži osećaj komfora, što su tipični elementi pogoršanja kvaliteta života u uslovima prekomernog turizma.

Ekonomski indikatori u celini pokazuju relativno stabilan doprinos turizma na nacionalnom nivou, uz metodološka ograničenja za opštinski nivo. Posebno, prosečna dnevna potrošnja turista (137,1€) upućuje na „žutu zonu“, odnosno prostor za rast kvaliteta ponude i potrošnje. Međutim, upravo ovde anketa pruža kritičnu dopunu: u percepcijama lokalnog stanovništva, ekonomski efekti mogu biti praćeni negativnim eksternalijama – pre svega rastom cena i padom dostupnosti dobara i usluga u sezoni. Takav nalaz se logički nadovezuje na indikator sezonalnosti (55,40%), jer kratkotrajan rast tražnje najčešće pojačava pritisak na cene i dostupnost usluga u malom prostoru i kratkom vremenu. Na taj način, kombinacija indikatora i ankete ukazuje na disproporciju: makroekonomski benefiti ne znače nužno i rast blagostanja lokalne zajednice, što je ključna karakteristika neujednačene održivosti.

U kontekstu destinacijskog menadžmenta, važan je i odnos lokalne zajednice prema merama održivog turizma. Anketni nalazi pokazuju da je ocena uticaja implementacije inicijativa za održivi turizam pozitivno povezana sa infrastrukturnim indeksom, kao i sa zadovoljstvom kvalitetom života. Ovi rezultati su važni za povezivanje sa ETIS merenjima jer sugerišu da se podrška upravljačkim merama jača onda kada lokalna zajednica percipira da destinacija raspolaže adekvatnijom infrastrukturnom osnovom i da su životni uslovi stabilniji. Drugim rečima, infrastrukturna i resursna održivost nisu samo tehnička pitanja, već faktori koji uslovljavaju društvenu legitimnost i prihvatljivost politika održivog turizma.

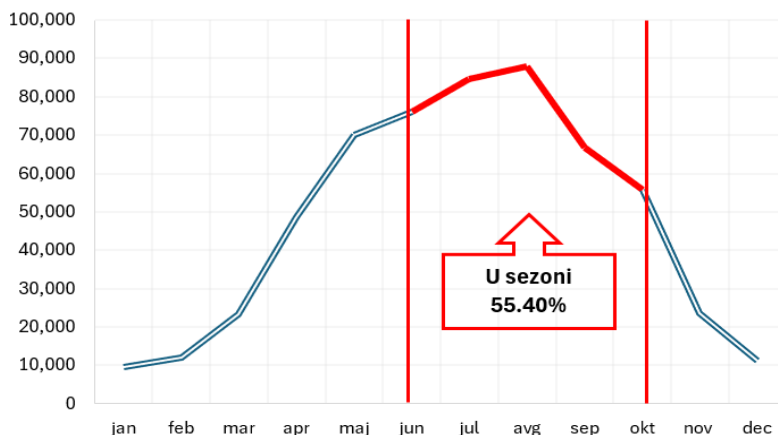
Merenje sociokulturnih indikatora pokazalo je dvojaku sliku: Budva ima visok nivo kulturne aktivnosti, što je iznad referentne vrednosti i upućuje na „zelenu zonu“. Istovremeno, zadovoljstvo lokalnog stanovništva turizmom iznosi 43,4% pozitivnih odgovora, što ukazuje na relativno nizak nivo prihvatanja turističkog razvoja i „žutu/rizičnu“ zonu socijalne održivosti. Upravo u ovoj disproporciji gde bogata ponuda nasuprot nižem zadovoljstvu zajednice, prepoznaje se jedan od ključnih obrazaca prekomernog turizma koja se ogleda u visokoj aktivnosti i vidljivim ekonomsko-kulturnim benefitima, ali i rastućim društvenim troškovima koji se akumuliraju u sezoni.

Načelno, kombinovanjem rezultata indikatora i ankete dobija se konzistentan zaključak da Budva pokazuje znake neujednačene održivosti. Ekonomska dimenzija je relativno stabilnija, dok su ekološki pritisci izraziti i praćeni socijalnim signalima tj. nižim zadovoljstvom zajednice i infrastrukturnim ograničenjima. Ujedno, sezonalnost se potvrđuje kao ključni ograničavajući faktor jer pojačava i resursne i infrastrukturne pritiske, što se u anketi odražava i kroz vezu infrastrukturne adekvatnosti sa kvalitetom života i podrškom merama održivog turizma.

Koncentracija turista u toku sezone

Podaci o turističkim dolascima i noćenjima na mesečnom nivou, predstavljaju osnovni set podataka na bazi kojih je moguće izračunati indikator sezonske koncentracije turističkog prometa. Jedan od problema, kada je u pitanju metodologija, jeste činjenica da Monstat prikuplja i objavljuje mesečne podatke o turističkim kretanjima jedino za kolektivni smeštaj. Sa druge strane, podaci o ukupnim kretanjima na mesečnom nivou dostupni su isključivo na nivou celokupne države, a ne na nivou opština. S tim u vezi, izračunavanje navedenog indikatora sprovedeno je na osnovu dostupnih podataka o turističkim kretanjima u kolektivnom smeštaju.

Grafik 1: Turistički dolasci u Budvi 2023. godine



Izvor- Autori, prema podacima Monstat-a

Grafik 1 prikazuje turističke dolaske u Budvi tokom 2023. godine u kolektivnom smeštaju. Primećujemo da se u toku letnje turističke sezone ostvari 55.40% ukupnih turističkih dolazaka, što jasno ukazuje na problem izražene sezonalnosti. Takođe, posmatrano kroz prizmu ETIS-ovih indikatora možemo zaključiti da je u potpunosti premašena donja granica sezonskog karaktera prometa turista, s obzirom na to da se u toku letnje turističke sezone ostvari više od 50% turističkog prometa. Pomenuti indikatori jasno ukazuju da je Budva u crvenoj zoni, što upućuje na hitnost reagovanja u smeru prevazilaženja karaktera sezonalnosti.

Indikatori održivosti i prekomerni turizam

Sistem indikatora održivosti predstavlja osnov za analizu strukturnih promena koje nastaju u turističkim destinacijama pod pritiskom intenzivnog rasta. U urbanim primorskim sredinama kao što je Budva, indikatori otkrivaju stepen opterećenja infrastrukture, dinamiku korišćenja resursa i promene u socijalnoj koheziji, koje su karakteristične za fenomen prekomernog turizma. ETIS okvir omogućava da se ovi procesi sagledaju kroz jasno definisane ekonomske, ekološke i sociokulturne parametre, ali i kroz dimenzije upravljanja destinacijom.

Nalazi ovog istraživanja su u velikoj meri konzistentni sa ranijim upozorenjima u literaturi o strukturnim ograničenjima održivosti budvanskog turizma. Duletić (2011) analizirajući indikatore održivosti turizma na primeru Budvanske rivijere, ukazuje na izrazito nepovoljno stanje prvenstveno kroz ekstremnu sezonsku koncentraciju, te povezuje takvu koncentraciju sa snažnim pritiskom na komunalnu infrastrukturu i ograničenim kapacitetom plaža.

Iako je u ovom radu indikator sezonalnosti nešto niži od rezultata Duletićevih merenja ($55\% < 80\%$), rezultat i dalje prelazi referentni prag i potvrđuje kontinuitet sezonskog disbalansa kao ključnog ograničavajućeg faktora održivosti. Dodatno, ekološki indikatori ukazuju na visoko resursno opterećenje, dok anketni nalazi pokazuju relativno nisko zadovoljstvo lokalnog stanovništva razvojem turizma, što se uklapa u Duletićevu ocenu da razvoj turizma u Budvi nije dovoljno usklađen sa kriterijumima održivog razvoja i da je nužno snažnije upravljanje, uključujući i procene nosećeg kapaciteta.

Na teorijskom nivou, indikatori održivosti imaju dvostruku funkciju:

- (1) da identifikuju stepen odstupanja između stvarnih turističkih tokova i optimalnih nosivih kapaciteta, i
- (2) da omoguće prevođenje kompleksnih procesa, kao što su sezonska preopterećenja ili prostorne koncentracije turista, u kvantitativne parametre korisne za planiranje.

U skladu sa ekonomski indikatori – poput obima turističkog prometa, trajanja boravka i udela turizma u lokalnoj ekonomiji – važni su zato što pokazuju stepen zavisnosti destinacije od jednog sektora, što povećava njenu ranjivost na negativne efekte. Ekološki indikatori, među kojima su potrošnja vode, električne energije i količina otpada po turisti ukazuju na energetske i resursni intenzitet turističkih aktivnosti, koji se u primorskim gradovima tokom turističke sezone često približavaju ili prelaze kritične pragove.

Sociokulturni indikatori ETIS-a u okviru sistema održivosti dopunjuju ekonomske i ekološke segmente, jer omogućavaju da se u obzir uzmu i društveni troškovi razvoja – kao što su promena u dostupnosti javnih usluga, percipirana gužva, narušavanje lokalnog identiteta i pad tolerancije lokalnog stanovništva na turiste. Konceptualni okvir održivosti, čije se osnove nalaze u ranijim istraživanjima koja se bave Budvom, ukazuju da upravo ova dimenzija postaje najranjivija kada je turistički rast nekontrolisan i usmeren pretežno na kvantitativne pokazatelje.

Sumirano, indikatori održivosti pružaju mehanizam za prepoznavanje oblika prekoračenja nosivih koncepata koji su već identifikovani u teorijskom i empirijskom okviru o prekomernom turizmu u Budvi. Oni omogućavaju da se kvalitativne promene (npr. nezadovoljstvo lokalne zajednice) pretoče u merljive parametre, što destinaciji daje osnov za planiranje, praćenje i kontrolu daljeg razvoja.

Zaključak

Analiza ekonomskih, sociokulturnih i opštih indikatora održivosti pokazala je da je turistička destinacija Budva u značajnoj meri opterećena efektima prekomernog turizma. Merenjem indikatora u skladu sa ETIS metodologijom dobijene su vrednosti koje jasno ukazuju da postojeća dinamika turističkog razvoja prevazilazi kapacitete destinacije u više kritičnih segmenata. Najveća odstupanja su u oblasti ekoloških indikatora, gde potrošnja vode i električne energije po turisti premašuje referentne okvire održivosti, što nedvosmisleno upućuje na visok nivo pritiska na prirodne resurse. Rezultati dobijeni u ovom istraživanju podudaraju se sa širim nalazima prethodnih studija sprovedenih na teritoriji Budve, koje su, takođe, uočile strukturne probleme povezane sa infrastrukturnim opterećenjem, sezonskim disbalansom i padom kvaliteta života lokalnog stanovništva.

Polazeći od toga, može se zaključiti da je glavna hipoteza (H1) – da Budva pokazuje znake neujednačene održivosti po ETIS indikatorima, pri čemu ekonomski aspekt ima povoljniju poziciju u odnosu na ekološki i sociokulturni – u potpunosti opravdana. Ekonomski indikatori se zaista nalaze u zelenoj ili žutoj zoni održivosti, što ukazuje na stabilan udeo turizma u ekonomskoj strukturi i pozitivne finansijske efekte. Nasuprot tome, ekološki indikatori se nalaze u crvenoj zoni, što ukazuje na značajno narušavanje nosivih kapaciteta životne sredine, a sociokulturni indikatori delimično oslikavaju pad zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom i osećaj opterećenja tokom turističke sezone. Ova disproporcija jasno potvrđuje da je destinacija neodrživo pozicionirana u pogledu ukupnog razvoja i da ekonomska korist nije uravnotežena sa ekološkim i društvenim troškovima.

Pomoćna hipoteza (H2) – da sezonalnost predstavlja ključni ograničavajući faktor održivog razvoja – takođe je potvrđena. Udeo turističkih dolazaka u periodu jun-septembar premašuje 50% ukupnog godišnjeg prometa, što dovodi do neravnomerne potrošnje resursa, preopterećenja infrastrukture i finansijskih fluktuacija na lokalnom nivou. Ovaj oblik sezone koncentracije u potpunosti korespondira sa rezultatima merenja opštih i ekoloških indikatora, ali i sa nalazima prethodnih analiza koje ukazuju na to da je upravo snaga sezonskih tokova jedan od najizraženijih strukturnih problema turističke destinacije.

Istraživanje pokazuje da je Budva turistička destinacija sa izrazitom prostornom, vremenskom i resursnom asimetrijom turističkog opterećenja. Iako ekonomski efekti ostaju dominantni i pozitivni, ukupna održivost destinacije narušena je usled intenzivne i slabo kontrolisane sezonske ekspanzije, što potvrđuje glavnu i pomoćnu hipotezu ovog rada. Rezultati ukazuju na potrebu

prelaska sa kvantitativnog na kvalitativni model razvoja, uz jačanje destinacijskog menadžmenta, kontrolu prostornog planiranja, uvođenja efikasnijih mehanizama upravljanja resursima i poseban fokus na uspostavljanje balansa između interesa turista, lokalne zajednice i očuvanja prirodnih sistema. Dobijeni nalazi mogu poslužiti kao osnov za dalji razvoj integrisanog sistema praćenja održivosti, koji bi u budućnosti trebalo da uključi preciznije ekološke parametre, merenja stvarnih nosivih kapaciteta, kao i dublje ispitivanje socijalnih aspekata turističke koncentracije. Na taj način, Budva bi mogla razviti jasniji, održiviji i dugoročno stabilniji model turističkog razvoja koji će uskladiti ekonomske interese sa očuvanjem kvaliteta destinacije.

Literatura

1. Aall, C. i Koens, K. (2019): The Discourse on Sustainable Urban Tourism: The Need for Discussing More Than Overtourism; *Sustainability*, vol. XI, br. 15; Basel: MDPI.
2. Butler, R. W. (1980): The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources; *The Canadian Geographer*, vol. XXIV.
3. Dodds, R. i Butler, R. (2019): *Overtourism: Issues, realities and solutions*; Berlin: De Gruyter.
4. Duletić, V. Đ. (2011): *Budvanski turizam i održivi razvoj*; Budva: NU Budvanski kulturni identite.
5. European Commission (2013): *European Tourism Indicator System (ETIS) toolkit for sustainable destinations*; Brussels: European Commission, DG Enterprise and Industry.
6. European Commission (2016a): *European Tourism Indicator System for sustainable destination management*; Luxembourg: Publications Office of the European Union.
7. Hall, C. M., Prayag, G. i Amore, A. (2018): *Tourism and Resilience: Individual, Organisational and Destination Perspectives*; Bristol: Channel View Publications.
8. Kim, M., Choi, K. W., Chang, M. i Lee, C. H. (2020): Overtourism in Jeju Island: The Influencing Factors and Mediating Role of Quality of Life; *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, vol. VII, br. 5; Seongnam (Gyeonggi): Korea Distribution Science Association..
9. Mihalić, T. i Kuščer, K. (2022): Can overtourism be managed? Destination management factors affecting residents' irritation and quality of life; *Tourism Review*, vol. LXXVII, br. 1; Bingley: Emerald Publishing Limited.

10. Moisescu, O. I., Gică, O. A., Coroş, M. M. i Yallop, A. C. (2019): The UNTOLD story: Event tourism's negative impact on residents' community life and well-being; *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, vol. XI, br. 5; Bingley: Emerald Publishing Limited.
11. Peeters, P., Gössling, S., Klijs, J., Milano, C., Novelli, M., Dijkmans, C., Eijgelaar, E., Hartman, S., Heslinga, J., Isaac, R., Mitas, O., Moretti, S., Nawijn, J., Papp, B. i Postma, A. (2018): Research for TRAN Committee – Overtourism: impact and possible policy responses; Brussels: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.
12. Türker, N., Koçoğlu, C. M. i Saraç, Ö. (2024): Effect of Overtourism on Residents' Quality of Life in World Heritage Cities; *Journal of New Tourism Trends*, vol. V, br. 1.
13. UNWTO (2018): *'Overtourism'? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions*; Madrid: World Tourism Organization.

BUDVA BETWEEN TOURISM AND SUSTAINABILITY: AN ANALYSIS OF KEY INDICATORS

Abstract

This paper analyzes the level of sustainability of tourism development in Budva by applying a set of economic, environmental, physical, and socio-cultural indicators within the European Tourism Indicator System (ETIS) framework. The aim of the study is to determine to what extent the current scale and intensity of tourism activities contribute to or undermine the sustainable development of the destination, drawing on statistical sources and a survey-based insight into local residents' views on the challenges of overtourism in Budva. The results indicate that Budva is facing a pronounced problem of overtourism, reflected in rising prices and seasonal imbalances, degradation of natural and urban space, infrastructure overload, and a decline in the quality of life of the local population. Environmental indicators point to reduced and overburdened beach capacity and increasing pressure on natural resources, while socio-cultural aspects suggest an erosion of local identity and destination authenticity. The study confirms that the current tourism development model exceeds the destination's carrying capacity and requires the urgent implementation of measures that would align economic benefits with the principles of long-term sustainability and destination resilience through effective destination management.

Keywords: sustainability, sustainability indicators, resilient tourism, destination management, Budva

JEL: Z32, Q56

